

B E T O N

KULTURNO PROPAGANDNI KOMPLET BR. 237, GOD. XVI, BEOGRAD, UTORAK, 16. NOVEMBAR 2021.

Redakcija: Aleksandra Sekulić, Dejan Vasić, Jelena Veljić, Dušan Grlić; Font Mechanical: Marko Milanković; E-mail: redakcija@elektrobeton.net; www.elektrobeton.net; Sledeci broj izlazi 21. decembar

MIKSER

Pišu: Ivana Anđelković
Ivan Velislavljević

ZA ZDRAVENE FILMOVE O KROVU NAD GLAVOM

Povodom prikazivanja filma
Senke Domanović Siromašni, napolje!
na izložbi ANGST Milice Ružićić

Film *Siromašni, napolje!* (2018) u režiji Senke Domanović prikazan je 8. novembra u Kulturnom centru Beograda, na izložbi *Angst* Milice

Ružićić. I film i izložba adresiraju teme društvenih borbi u Srbiji i jasno su na strani slabijih, ugroženih i potlačenih. Slike, skulpture i instalacije Milice Ružićić prikazuju i preoblikuju prizore koji izazivaju ili sadrže *angst*, bes, nelagodu, anksioznost, ali uvek zbog društvene nepravde: štrajkove, policijsku represiju, strah od otkaza i strah od izbacivanja iz jedinog doma... Ovaj poslednji *angst* nalazi se i u filmu *Siromašni, napolje*, kao izvrsnom pratećem/gostujućem radu u okviru izložbe, i oni su – taj angst i taj film – povod za ovaj tekst.

Iako i te kako prisutna i brutalna već dugi niz godina u zemljama kapitalističkog centra, u Srbiji je otimačina stanova putem izbacivanja ljudi eksplodirala od 2011. godine, putem Zakona o izvršenju i obezbeđenju. Prošlo je više od deset godina od kada je tim zakonom faktički privatizovan izvršni postupak uvođenjem institucije javnih izvršitelja. Iako u imenu imaju „javni“, izvršitelji su zapravo privatnici koji su od sporih sudova preuzeli deo posla, pod izgovorom da će svima zbog efikasnosti privatnih preduzetnika u ovoj oblasti pravde biti bolje. Međutim, ispostavilo se da je i ova reforma još više produbila postojeće nejednakosti. Radnici

su slabo uspevali da naplate dugovanja od svojih poslodavaca (kao i pre primene zakona), ali je zato počela da cveta jedna nova industrija – doboš trgovina. Vrlo brzo se pokazalo da su stanovi dužnika idealan plen, jer zakon dozvoljava da se za potrebe izvršenja duga nekretnine na aukcijama prodaju i upola cene, a u praksi i za manje. Ovakva fantastična poslovna mogućnost – da kupite stan ispod cene kad ode „na doboš“ – privukla je stare i nove trgovce nekretninama u zemlji u kojoj je ovo tržište u povoju.

U prljave mreže povezali su se trgovci i razni oportunisti vođeni idejom zarade – osim izvršitelja koji su se preko noći obogatili, u tim mrežama našli su se i policajci, advokati, korumpirani državni službenici... Tako udruženi, okomili su se na stanove siromašnih, samohranih majki, invalida, starih ljudi, ratnih veterana – i to ne slučajno, već zbog toga što su u pitanju lake žrtve od kojih se ne očekuje jak otpor. Dok je za ekipu iz prljave mreže to sigurna zarada i lak biznis, možda pomalo neugodan i nehuman (ali sve se to zaboravi na putu do banke), za njihove žrtve prodaja stana znači gubitak krova nad glavom, a time i gubitak najvećeg imetka koji su imali i koji nikada više ne-

MIKSER

Ivana Andelković, Ivan Velislavljević:
Za združene filmove o krovu nad glavom

ŠTRAFTA

Aleksandra Sekulić: Bor, nasleđe u prolazu

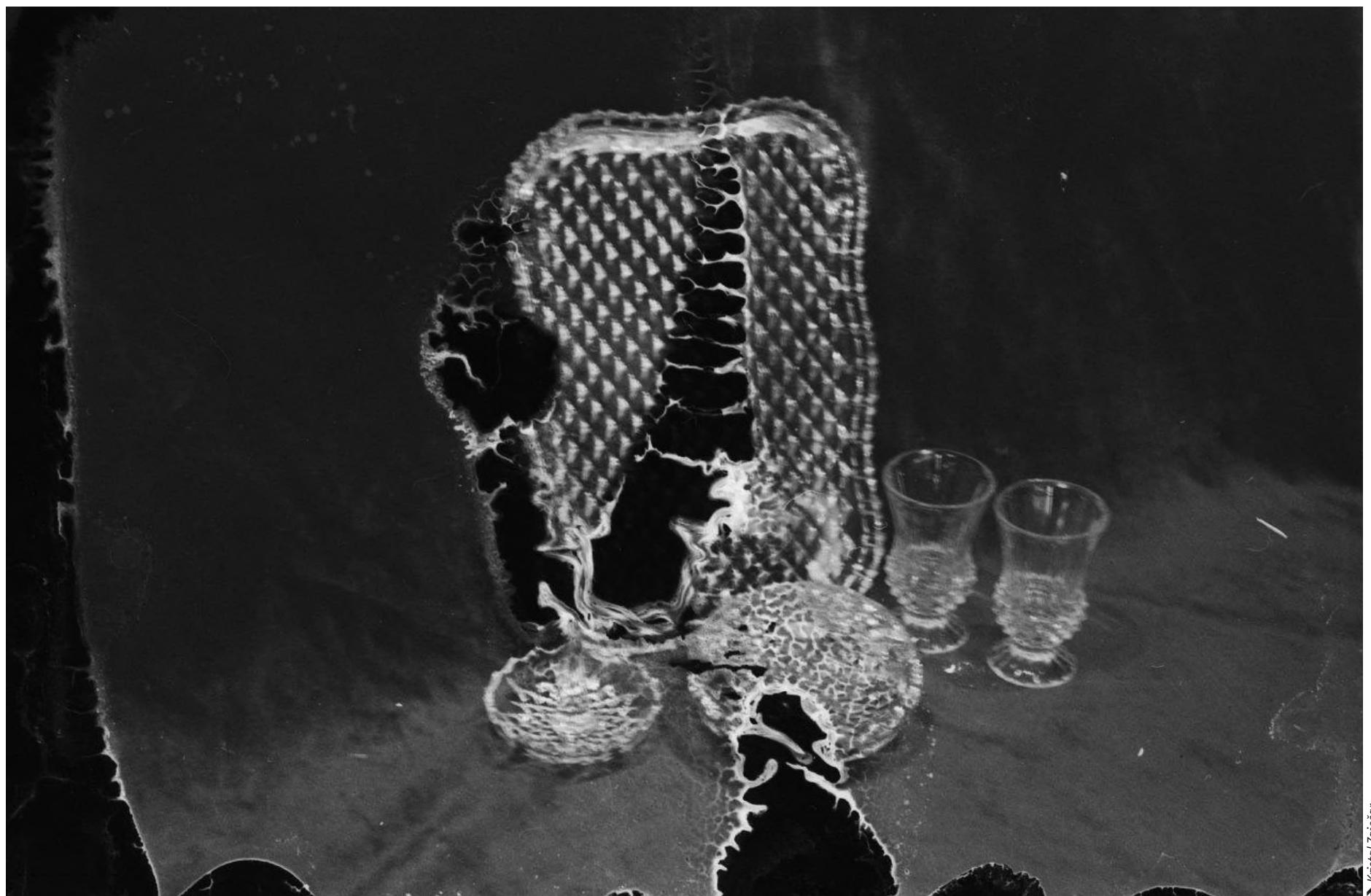
ZID

Skver: Kristalno jasno

VREME SMRTI I RAZONODE

Džeđ Nišel:
Probuđena sam u šest ujutru u subotu, jer sam „ostavila proklete sudove u sudoperi“

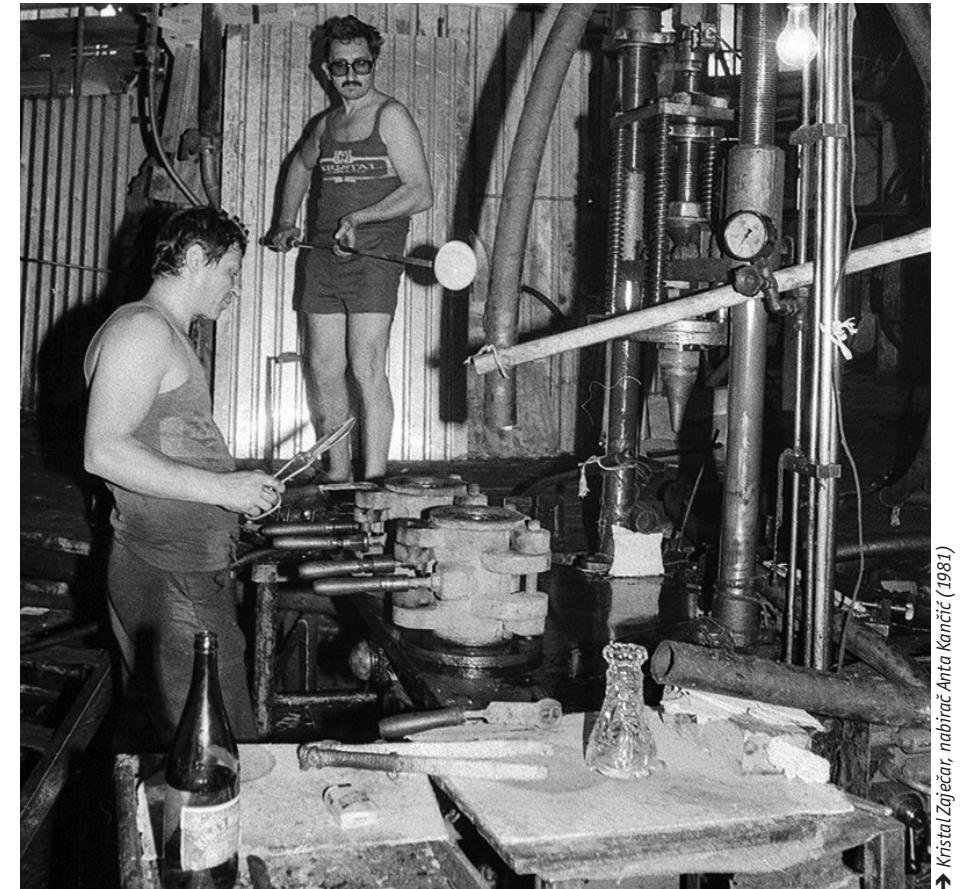
će steći. Dugovi i stavljanje stanova „na doboš“, naravno nisu jedini način na koji su ljudi iseljani iz jedinih domova, ali rat je imao uglavnom iste aktere na na svim stranama. Prvi slučaj koji je skrenuo pažnju na taj rat moćnih i udruženih protiv slabih i usamljenih bio je stan Branke Havatmi – samohrane majke sина sa cerebralnom paralizom – koji je prodat za četvrtinu vrednosti, daleko od očiju javnosti, u prostorijama jedne mesare u predgra-

KristalZajecar

du Beograda. Da taj slučaj nije izuzetak, potvrdila su mnoga svedočanstva i snimci Združene akcije Krov nad glavom. Združena akcija se okupila 2017. godine kao poslednja linija odbrane od otimačine i nasilja nad ljudima kojima preti iseljenje iz jedinog doma i ta obrana imala je dva glavna oružja: solidarnost i javnost. Združena akcija radila je najpre baš ono što joj ime kaže – udruživala i organizovala solidarne građane da ispred stanova žrtava iseljenja, fizički, svojim telima, ali i svojom savescu, ne dozvoljavaju prolaz do stana i ne daju da ljudi ostanu na ulici, bespomoći i sami. S druge strane, Združena akcija alarmirala je javnost na različite i uobičajene načine, ali su najveću snagu, ispostavilo se, imati video-snimci sa samih iseljenja. Tako su svih mogli svojim ocima da vide na šta liči „efikasna primena zakona“ nad slabima: brutalnost policije, beskrupuloznost poverilaca, često banaka, zelenasa i sumnjihvi biznismenima, surovost izvršitelja koji zarađuju i po 300.000 evra godišnje (da, dobro ste pročitali) i hladnokrvno komanduju policiji da iznesu iz stana nepokretni starici, da provali vrata iako stanar unutra drži sebi omču oko vrata, a neretko angažuju i privatno obezbeđenje – huligane i nasilnike – da čuvaju bager dok se ruše sirotinskiće udžerice, a ljudi se ostavljaju na vetrometini. Putem iznošenja ovih slučajeva na javnost Združena akcija Krov nad glavom omogućila je da žrtve iseljenja postanu vidljive, da dobiju glas, da se na taj način osnažu u neravnopravnjor borbi za svoje domove, a neretko i golu egzistenciju. Pre toga, optimišući su imali lak posao – da pobede nezaštićene i nemoćne ljudi koji bi potom ostajali nem i nepoznati. Koristeći ova dva oružja, javnost i solidarnost, ali i druge vrste pomoći (pravni i psihišku pre svega), Združena akcija uspela je da odbrani mnoge ljudi i porodice, da spreči da ostanu na ulici, da im kupi vreme da no dobiju presude u svoju korist, da zaustavi licitacije i rasprodaje u bescene...

Ipak, pomenuti video-snimci, nakon što bi mediji o njih napravili spektakl – što je, ruku na srce, katkak bilo na korist žrtvama iseljenja – ostali su „arhivski“, dokumenti borbe koji stoje na društvenim mrežama kao podsetnik ili pokrivalica za televizijske priloge. Ambicioznijih poduhvata da se ovi snimci povežu u celinu i da se istraži sam proces oko deložaća i stanovanja u Srbiji – nije bilo. Senka Domanović jedna je od retkih osoba na filmskoj sceni Srbije koja je rešila da se bavi angažovanim temama iz jasno politički leve perspektive. Nije čudo da je baš Senka Domanović

Kristal Zagorač, nobac Ante Kancić (1981)

Timotečanka, proizvodni pogon (1977)

ŠTRAFTA

Piše: Aleksandra Sekulić

BOR, NASLEĐE U PROLAZU

U danima kada je Beograd ponovo vladao listama najzagadženijih gradova na svetu, kolega Dejan Vasić i ja smo procenili da je pravi moment da posetimo Bor i Zaječar i naučimo od kolega u ovim gradovima o radu na kulturno-istorijskom nasleđu, arhivu i javnom dobru.

Kada uđete u grad Bor, dočeka vas jedno

SREĆNO, naslonjeno na rudarsko okno na površini između saobraćajnih traka na glavnoj ulici. Ispred njega, na kružnom toku, okreće se rudar. Da, okreće se, spomenik rudaru; nataknut na mehanizam, tako da u oknu gleda samo kada se prema nje mu nađe, kada ga snade ovo suočavanje.

Da

nisam u automobilu, bilo bi mi zađe

rudara na prisljnoj vrteši, izmeštenog i ri-

dikulizovanog. Međutim, na kružnom toku

nema vremena za žalost, jer nema zadržava-

vanja, mora se voziti dalje, ka centru, i u

tom prolazu, ako ste dobro fokusirani i ni-

je baš brza vožnja, i još ste i suvozač, opa-

zićete kroz prozor kako promiču i rudarski

vagoni, damper, gume, dizalice, i još mnogo

industrijskog nasleđa načinčanog na

površine između dva pravca motorizovanog

kretanja. Setila sam se filmskog eseja

Nike Autor „Filmske novosti 63, u kome uči-

mo i kako je pogled iz kretanja, posebno

voza, svojevremeno navikavao ljudsku per-

cepaciju na kretanje slike, sve do nastanka

filma, i na nama je da ovaj utični film na-

stao od kretanja nasleđa u prozoru naših

vozila sebi objasnilo.

„Industrijsko nasleđe se, dakle, po svojoj

„prirodi“, naknadno vrednije iz savreme-

nog istorijskog konteksta i na vremenskoj

lenti na vodi unazad, u istorijske proiz-

vodne procese koji su doveli do sadašnjosti,

što nužno na podrazumeva samo razvoj,

shvaćen kao progresija i modernizacija,

već i suprotne procese: regresiju, reor-

ganizaciju, tranziciju, stagnaciju i deva-

staciju. Pod pretnjom deindustrializacije i u strahu od privatizacije kompanije, u poslednjoj deceniji posebna pažnja poklonjena je urušavanju dosadašnjeg rada institucija, a našem slučaju Muzeja rudarstva i metalurgije, koji je kao relevantna ustanova iz grupe tehničkih muzeja brinuo o industrijskom nasleđu, tako što su mu oduzeti predmeti iz jedinstvenog „Park-muzeja“. Eksponati su u sklopu kampanje „Za lepih Bor“ preraspoređeni duž glavne ulice. (...) Mobilizacija i premeštanje eksponata i spomenika duž površine koje razdvajaju saobraćajne tokove doveli su do toga da su predmeti manje pristupačni ili sasvim nepristupačni za razgledanje, jer je to sada moguće samo u prolazu, sa trotačara ili iz vozila u parketu. Taj uzgredni pogled u prolazu na kulturno-istorijske spomenike dovoljno govori o nameri i odnosu prema kulturno-istorijskom i industrijskom nasleđu Bor-a.“ Iz teksta Dragana Stojmenovića „Industrijsko nasleđe u industriji nasleđa“ u knjizi: O foto dokumentaciji francuskog društva borskih rudnika, Narodna biblioteka Bor, 2020, poglavje „Šesti kilometar“, strana 36–39)

U gradu koji se orijentuje po dužini, da- kle, ne po kvartovima već po kilometru red- nom, odnosno rejonizovan je od rudnika

Bor, 2021. Foto: A. Sekulić

prema daljem rastu u vremenu i prostoru, vo- žnja sa pogledom na nasleđe u prolazu zaista ima potencijal za koji metar filma, a toliki su filmovi (i brojem i dometima) već u ovom gradu snimljeni. Ipak, jedan je „bager“ stabilan, ne-pokretan, stoji pred sopstvenim amfiteatrom – Centar za kulturu Bor. Narodna biblioteka Bor i Muzej rudarstva i metalurgije smesteni su u zgradu Centra za kulturu koja je projektovana spoljnjim oblikom po uzoru na bager, a cijaja je kašika bila zamisljena da bude sala u parku, ali nije realizovana.

Muzej rudarstva i metalurgije u Boru jedna je od prvih institucija ove vrste u Jugoslaviji. Osnovan je na inicijativu Gradskog odbora Saveza boraca, prvi postavkom koja je posvećena Narodno-oslobodilačkoj borbi i oslobođenju Bora 1951. a počeo je sa radom 1961. kao Narodni muzej Bor kada osnovana Skupština opštine Bor postavlja prve stručnjake, muzeolo- ge. 1972. godine, na osnovu dominantnih de- latnosti, Muzej sve više prilazi grupi specijali- zovanih muzeja, i menja naziv u Muzej rudar- stva i metalurgije, čime je postao specijalizovana ustanova u grupi tehničkih muzeja, koja se bavi proučavanjem razvoja rudarsko-met- alurške delatnosti.

„Razvoj rudarstva i metalurgije na području Ti-

močke krajine započeo je od najranijih vrem- ena pre 6000 godina i sve do danas je davao

osnovni ton celokupnom ekonomskom, socijal-

nom i kulturnom kretanju ove oblasti. Taj uti-

caj manifestovao se u stvaranju specifične ma-

terijalne kulture, izboru mesta za stanovanje,

izradi specijalizovanih alatki, kao i formiranju posebnih običaja.“ (iz teksta Danijele Ristić:

„Stalne postavke Muzeja rudarstva i metalur- gije u Boru“, Beležnica – list Narodne bibliote-

ke Bor, broj 6, godina IV, proleće/leto 2002).

Danas je deo Muzejske zbirke izložen u su- zenom prostoru, jer se čeka rekonstrukcija, i ta je

sužena postavka velikom pažnjom i kreativno- šću uspešno „meduvreme“ Muzeju, kako bi se

javni pristup i pogled mogućili gradanima Bo-

ra i nama u prolazu, za razliku od muzeja koji

su zbog svojih renoviranja i rekonstrukcija

ostali nepoznati i nevidljivi generacijama. Iza-

zust kultosima je ogroman, prebogata zbirka obuhvata, kako čitamo u tekstu Danijele Ristiću: predmete kakvi su najstariji alat i

apokliptično više slova u višegodišnjem padu u zanemarenosti, zatim Prenočišta Srbija (koje je nekad bilo hotel), pored zgrade Uprave rudnika na kojoj je natpis Zi Đin, i zgrade iz „francuskog vremena“, pored starijih kuća u čijim su dvorištima dečije igračke, niz put, još

Tekstirjava u Bijelim Poju (1977)

završena, i sada se jalovina i raskrivka sa Kri- veljkog kopa transportuje i njom se rupa u Bo- ru zasipa. Ovaj je proces već rezultirao nevero- vatnom kupom jalovine po kojoj se slivaju bo- je, a zvuk klizče i kotrljuje jalovine odzvanja sablasno, kao neki zombi zvuk rudarskog pro- cesa, ali ispräžnenog od rudarstva: rupa više ne jede ulicu i naselje, ali nije tiba, stvara se nešto samo od sebe, menjaju se reljef i dalje, ali u nepoznatom pravcu. Ako se stane na ruševi- nu nekada (nedavno) javne institucije, sada na samoj ivici ambisa, zvuk se može i zabeležiti. Nasleđe za slušanje.

U publikaciji Narodne biblioteke Bor, „O foto dokumentaciji francuskog društva borskih rudara“ Dragana Stojmenovića, možemo poređati pejzaže i dimenzije grada i kopa na fotografijama od početka 20. veka do Drugog svetskog rata. Autor je temeljno i sistematično objasnio „odravljivanje“ foto dokumentacije kojom se bavi, a tekst „Industrijsko nasleđe u industriji nasleđa“ kojim nas uvođe u ovo istraživanje po- deljen je na poglavja/kilometre Bora i reči o Boru, i postavlja pred nas analizu složenog od- nosa industrijskog nasleđa kao materijalne i radničke kulture kao nematerijalne komponen- te jedinstvenog kulturno-istorijskog nasleđa, a koje je danas „razvezano“ – u poželjno indu- strijsko nasleđe koje učestvuje u procesima kapitalističke transformacije, privatizacije i njihove normalizacije, koje sada stoji nasuprot radničkoj kulturi, odnosno radničkim pokretima, ma iz kojih su proizašla institucije koje danas ovim nasleđem raspolažu. U „Šestom kilometru“ možemo naučiti o radničkim pokretima: od strajka u organizaciji pododbora Saveza rudar- skih radnika 1907. do uloge seoske knjižnice sa socijalističkom citraonicom u Zlatu koju je osno- vano Propagandni radnički odbor 1909. Iz ovih borbi dotično nasleđe je steklo javni značaj: „Pojam industrijskog nasleđa – u našem slučaju – u stopu prati radnička kultura koja se pre-

ko radničkih pokreta vrlo rano suprotstavila in- dustrijskom kapitalizmu. S našeg stanovišta, industrijsko nasleđe je inertna, masivna kom- ponenta koju je, pored investitora i kolonijal- nih eksplotatora, gradila živa, aktivna i parti- cipativna radnička kultura, koju možemo po- smatrati delom istorijske formacije socijalistič- kog samoupravljanja. (...) Upravo je radnička kultura u periodu socijalističkog samoupravlja- nja, svojim direktnim učešćem u odlučivanju, kulturnim dobrima pridala sazajne vrednosti, pristupstekle iz njihove sistematicne institucionia-

lizacije i njihove dostupnosti kao „društvenog proizvoda“ od javnog značaja.“

U „Sedmom kilometru“ autor nas priprema: „Da bismo došli do fotografskog „ovde i sada“, fotografišući ono istorijsko „ovde i sada“, pokušaćemo da sagledamo trenutnu sliku i poziciju industrijskog nasleđa u Boru u celini, preko simboličke organizacije prostora i upotrebe industrijskog nasleđa u javnim prostorima. Pokušaćemo da opišemo kako su se u javnom prostoru i dominantnom javnom diskursu materijalizovale „mašinizirane želje“, kako je prevladala industrija nauštrb rada, a radničke kulture potisnute su u „kolektivno nesvesno“ i kako je radničko organizovanje svedeno na minimum, mada tu kulturu i te organizacije još uvek možemo otkrivati kao neiscrpno nematerijalno nasleđe.“

U ovom poglavju je priča o „mobilizaciji“ nasleđa i njegovo raspoređivanje na „nemesta“ odnosno dekontekstualizacija i deložacija na-

sleđa u i za „lepši Bor“ data u svom bogatom kontekstu, i kao figura može da posluži za opis mnogih i širokih procesa revizionizma u službi normalizacije kapitalističke transformacije i eksploatacije koji simuliraju opšti konsenzus. Posmatrajući „proizvodnu traku“ emuliranu nižom mašinom na gradskoj ulici (njenom statičnom nemestu), autor prepostavlja da nas ta traka mora podsetiti na one koji su radili na njima. Prepostavljam i ja da je to pitanje prisutno kod građana Bora koji pored njih prolaze. Meni se, iz prolaza, čini da to pitanje nije predviđeno nama (iz prolaza). Ja sam se zapravo pitala ko se *sada* brine o njima, ovako izmeštenim i nameće mi se i zaključak da je ova dekorativna listela mašina namenjena turistima samo na nivou prolaza, ali da je građanima Bora ova instalacija posađena upravo da se svojim sva-kodnevnim suočavanjem sa ovim dekontekstualizovanim i praznim mašinama koje su svedene na prolaznu atrakciju normalizuje otuđenje

od onoga što je njihovo jedinstveno kulturno-istorijsko nasleđe. Možda se radi o nekoj parodiji javnog značaja, izvođenjem kvazidostupnosti objekata, lišenih saznanje vrednosti, izloženih i – ničijih.

Međutim, ova knjiga Dragana Stojmenovića dokaz je da suštinsko prenošenje toga saznanja nije zaustavljeno. Kako čitanjem knjige izlazimo iz „Sedmog kilometra“ u tekstu, i ulazimo u rad na arhivama fotografija u Boru, tako smo ovim putem, ali u drugom pravcu, izlazili iz Boru i sedmog kilometra, i krenuli u Zaječar da se upoznamo sa projektom *Kristalno jasno*, istraživanjem kojim se bave Vesna Madžoski i Mikica MIH Andrejić i njihovim radom na arhivama fotografija u Zaječaru, koji se u ovom broju predstavlja u rubrici *Zid*. Sa ovakvim primerima defragmentacije, prosjjava i neko društvo budućnosti koje će ovim radovima raspolagati, a mi možemo duboko udahnuti i zaputiti se u Beograd, broj jedan na svetu. ■

VREME SMRTI I RAZONODE

Piše: Džej Nišel (Jae Nichelle)

PROBUĐENA SAM U ŠEST UJUTRU U SUBOTU, JER SAM „OSTAVILA PROKLETE SUDOVE U SUDOPERI“

bila je to jedna viljuška

kako zovete viljušku kojoj fali jedan vrh –
razvod

trouglasti sto za ručavanje
hrana za četiri osobe, poslužena za troje

viljuška: način za kopanje simultanih rupa

moj otac: viljuška

Tračevi sa verande:

*ona ima više mesta u krevetu
bacila se na posao
kako nazivate prostor između šiljaka viljuške?
ona kupuje plastične
ona priča sa televizorom
ona se useljava u stan
ona proba kinou
ona trči od do
još plastičnih tanjira viljuški prostora*

kada se plastična viljuška slomi
baciš je

za jednokratnu upotrebu – baš kao muškarci

Nisam videla lice majke
neko vreme, previše je praznine u kući
i sve je nekako teško ovih dana
uključujući i njenu glavu i njene ruke

*kako nazivate prostor koji muškarac ostavi
iza sebe?*

Čistim sok od crvenog pasulja sa viljuške u
sudoperi

da li je to sloboda? ■

Prevela sa engleskog: Milica Arambašić

ZID

Skver: KRISTALNO JASNO

Prvu pandemijsku, 2020. godinu Skver magazin posvetio je ambicioznom poslu digitalizacije više od 10.000 fotografija nastalih u okružju dva nekadašnja fabrička giganta: Fabrike Kristal-Zaječari i Kožarsko-tekstilnog kombinata (KTK) „Zaječar“. Do početka tzv. privatizacije, Zaječar je imao desetine fabrika od kojih je danas ostalo samo sećanje koje je podložno „brisanju“. Na slučajno pronađenim negativima, otkrili smo jedan potpuno novi svet: svedočanstva ne samo

o vremenu koje su naši sugrađani provodili na radnom mestu, već i o mnogim aktivnostima na kojima su se angažovali u slobodno vreme (sportska takmičenja, stručne ekskurzije, posete sličnim radnim organizacijama u SFRJ i Evropi, itd.). Kao posledica trenutne ekonomske situacije, procena je da se stanovništvo Zaječara prepolovilo. Gubici nisu samo fizički, jer sa svakom osobom koja je napustila grad, privremeno ili stalno, nestaje i sećanje na zajednicu koja se stvarala na ovom prostoru. Sa druge strane, istorija fotografije i fotografa Zaječara još uvek je nedovoljno istražena, i naša je namera bila da ovim projektom iniciramo prve korake u istraživanju ovog nasleđa. Pronađeni negativi i fotografije imaju potencijal ne samo u istraživanju i promišljanju naše nedavne prošlosti, već predstavljaju i nasleđe bez kojeg razmišljanje i skiciranje budućnosti ne